

I. Giriş

Stoa ahlak felsefesi “doğaya uygun yaşa” maksimiyle bilinir. Bu maksim, ilk bakışta doğalcı (naturalist) bir ahlak kuramını çağrıştırıyorsa da felsefe tarihçileri Stoa ahlak felsefesini doğalcı bir ahlak kuramı olarak nitelendirmezler. Örneğin, Moore ahlak felsefesinde doğalcılığa karşı çıkarken Stoa ahlak felsefesini tartışmasının konusu içine almaz. Çünkü ona göre, Stoa ahlak felsefesinin “metafiziksel olarak nitelendirilebilecek bazı iddiaları vardır.”¹ Fakat bir ahlak kuramının metafiziksel bir temele dayanması, doğal olarak, onun akılcı bir kuram olamayacağını göstermez. Nitekim, bu akılcı özelliğinden dolayıdır ki Moore Stoa ahlak kuramını Kant ve Spinoza'nın ahlak kuramlarıyla aynı gruba dahil ederken, bir başka çağdaş ahlak felsefecisi Alan Donagan (1977) onu Yahudi ve Hıristiyan ahlak kuramlarıyla aynı gruba dahil etmiştir.

Kısacası, Moore ve Donagan gibi, hemen hemen bütün felsefe tarihçileri Stoa ahlak felsefesini akılcı olarak yorumlamışlardır. Peki, bu yorum ne ölçüde doğrudur? Stoalıların insan doğasını metafiziksel bir Akıl'ın yönettiğine ilişkin düşünceleri onların ahlak kuramlarını akılcı bir kuram yapar mı? Bu yazıda Stoa ahlak kuramını akılcı bir kuram olarak nitelendirmenin ancak kısmen doğru olduğunu göstermeye çalışacağım. Donagan ve diğerleri Stoa ahlak felsefesinin akılcı özelliğini vurgulamada haklı olsalar da ahlak bilgisinin gerekçelendirilmesinde, Stoa ahlak felsefesinde ahlak bilgisinin önemli bir kısmı doğalcı özellik gösterir. Bu yorumumu Stoa ahlak felsefesinde önemli bir yeri olan Epiktetos'un ahlak kuramına göre temellendirmeye çalışacağım. Bu amaçla, ilkin ahlaki doğalcılıktan ne anladığımı açıklamaya çalışayım.

Çok genel olarak söylemek gerekirse, ahlaki doğalcılık, ahlaki, bedeninin gölge fenomeni, bedensel işlevin bir ürünü olarak görülür. Bu anlamda ahlak, doğa ve sosyal bilimlerin bir dalı olarak deneysel bir çalışmayı gerektirir. Thomas Hobbes, Moritz Schlick ve John Dewey ahlaki doğalcılığın bilinen savunucularındandır. Örneğin, Hobbes'a göre, insan dünyaya kendini koruma güdüsüyle bencil olarak gelir. İnsanlar bu güdüyü herkesi bağlayıcı toplum sözleşmeleri yaparak yerine getirirler. Demek ki, toplum sözleşmeleriyle belirlenen ahlak ilkeleri insanın doğal güdüsüne, yani kendini koruma güdüsüne, indirgenebilirler.

Bir doğalcı için iyi, örneğin isteklerin giderilmesi olarak tanımlanabilir. Buna göre “haz iyidir” çünkü herkes tarafından arzu edilir. Bu görüşe göre, iyinin ne olduğunu tanımlayabilmek için insanların istek ve gereksinimlerini bilmemiz gerekir. Dewey'e göre, ahlaki değerler hoşlanma ve hoşlanmamanın hangi koşullarda ortaya çıktığını ve hangi sonuçlara yol açtığını öğrendikten sonra ortaya çıkarlar.

Kısaca belirtmek gerekirse ahlaki doğalcılık şu üç iddiayı içerir: (1) Ahlak yargıları doğru veya yanlış önermelerdir, (2) bazı ahlak yargıları doğrudur, (3) ahlaki sonuçlar ahlaki olmayan öncüllerden çıkarılabilir. Bu anlamda ahlaki

* ODTÜ Felsefe Bölümü, Araştırma Görevlisi.

¹ G.E. Moore, *Principia Ethica*, Cambridge, 1992, s. 41-42.

doğalcılık *indirgemeci* bir kuramdır. Evet, bazı ahlak doğruları vardır. Ancak “ahlaki olmayan terimoloji kullanarak ortaya çıkarılamayacak, ahlaki olgu ve özelliklerin ötesinde ve üstünde olgular özellikler yoktur.”¹

(1) ve (2) akılcı ve doğalcı kuramların her ikisince de kabul edilebileceğinden burada onları ele almayacağım. Burada Stoa ve Epiktetos ahlak felsefesi içerisinde inceleyeceğim doğalcılığın yukarıda belirtilen (3) üncü özelliğidir. Epiktetos’un ahlak kuramı ne oranda bu doğalcı özelliği yansıtır? Göstermeye çalışacağım gibi, Epiktetos’ta “iyi” kavramı aslında öyle metafiziksel anlamdaki bir Doğa’dan değil, duyulanabilir ve gözlemlenebilir anlamındaki bir insan doğasından çıkmaktadır.

II. Stoalılar ve Epiktetos:

Bilindiği gibi Stoalılar felsefeyi üç kısma ayırırlar: Mantık (bilgi teorisi dahil), Fizik (onlara göre zorunlu olarak teoloji ve psikolojiyi de içerir) ve Ahlak. Bu üç alan mantıksal ve kavramsal olarak birbirleriyle yakından ilişkilidirler. Epiktetos daha çok bir ahlak filozofu olarak bilinmekle birlikte bu ayırım onun felsefesi için de geçerlidir.

Giriş bölümünde de belirttiğim gibi Moore Stoa ahlak felsefesini metafiziksel, ama akılcı bir ahlak kuramı olarak nitelendirmiştir. Ona göre bir ahlak sistemi metafiziksel, eğer şu iddiada bulunursa: Mükemmel iyi bazı özellikleri duyulu-üstü bir gerçeklik tarafından sağlanarak var olan, ama doğal olmayan bir şeydir. Stoalılar doğaya uygun bir yaşam mükemmeldir iddiası böyle bir iddiadır. Çünkü onlar “Doğa” ile benim tanımladığım anlamdaki doğayı değil, doğruluğunu çıkardıkları² mükemmel iyi olarak kabul ettikleri duyulu-üstü bir şeyi anlamaktadırlar².

Moore’a göre Stoa ahlak felsefesinde “Doğa” kavramı metafiziksel bir anlam taşır ve buna göre “doğaya uygun yaşa” maksimi metafiziksel bir temele sahiptir. Gerçekten de “Doğa” (büyük harfle yazılan) kavramı *İlahi Düzen* veya *Akıllı* ifade eder. Fakat, Stoalılar “doğa” kavramını başka bir anlamda da kullanmışlardır; yani hiç bir metafiziksel anlamı olmayan “insan doğası” anlamında. Bu anlamdaki kullanılışında Doğaya uygun olan insan doğasına yani, akla uygun olandır. Stoalılar için (immanent) anlamındaki insan doğasından bahsederken insanın biyolojik ve psikolojik özelliklerini betimlemeye çalışmışlardır. Ancak yine de, ‘insan doğası Doğa’yla uyum içindedir’ düşüncesi, ‘insan doğasını yöneten ilke Doğa’dır’ gibi metafiziksel bir inançtan gelmektedir.

Donagan’a göre ise Stoa ahlak felsefesi akılcı olması bakımından Yahudi ve Hıristiyan ahlak kuramlarıyla ortaklık gösterir:

Stoa, Yahudi ve Hıristiyan düşüncesi esas olarak şu konuda hemfikirdir: İlke olarak insan akhıyla elde edilebilecek, kutsal bir yaşam oluşturan, bu çeşit bütün akıl sahibi yaratıkları bağlayan kurallar kümesi veya davranış kuralları vardır. Bu evrensel veya yaygın ilkeyi Yahudi ve Hıristiyanlar ‘ahlak’ veya ‘ahlak yasası’ diye ifade ederler. Buna ‘doğa yasası’ veya ‘doğal yasa’ da derler çünkü; ahlak yasasının

¹ Charles Pigden, “Naturalizm”, *A Companion to Ethics*, Cambridge, 1995, s.421.

² G.E.Moore, *Principia Ethica*, Cambridge, 1992, s. 135.

insanın doğasında akıllı bir varlık olduğu için herkes için geçerli olduğuna ve insanın doğal aklını kullanmasıyla bu yasayı bileceğine inanıyorlardı¹.

Evet, Stoa ahlak felsefesinde ahlak ilkelerinin insanın akıl sahibi bir varlık olması dolayısıyla bütün insanlar tarafından aynı şekilde bulunacağı ve kavranacağı düşüncesi onun Yahudi ve Hıristiyan, ve hatta Donagan belirtmesi de İslam ahlak felsefesiyle benzerlikler göstermesine yeter. Ancak böyle bir genel ilke bir ahlak kuramını akılcı olarak nitelendirmek için yeterli değildir diye düşünüyorum. Bir ahlak kuralını akılcı veya doğacı olarak nitelendirebilmek için öncelikle onun kesin buyruk ifade eden belli ahlak ilkelerini nasıl gerekçelendirdiğine bakmak gerekir. Bu akılcı ve doğacı unsurların Epiktetos'un felsefesinde ne ölçüde belirleyici olduğuna bakmadan önce onun ahlak anlayışının bazı genel özellikleri üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Sokrates gibi Epiktetos kendi eliyle yazılmış bir eser bırakmamıştır. Onun düşüncelerini öğrencisi Arrian'ın ders notları olarak tuttuğu *Konuşmalardan*'dan öğreniyoruz. *Konuşmalar* sınıf içi ders anlatımı şeklinde kaleme alındığı için sistematik bir dille yazılmış bir kitap gibi değildir. Bu nedenle bazen Epiktetos'un tam olarak hangi konuyu açıklamaya çalıştığını anlamak zordur. *Konuşmalar*'ın güvenilirliği için Arrian kitabın hemen başında şöyle diyor: " Onun [Epiktetos'un] sözlerinin doğruluğu, düşünme yolu ve ileride kendi kullanımım için bir hatıra olarak koruma çabasıyla ondan her ne duyduysam, yapabileceğim en iyisiyle, kelime kelime yazdım."²

Epiktetos, efendisinin ölümü üzerine özgürlüğüne kavuşan bir köleydi. Belki de bu nedenle "özgürlük" kavramı diğer Stoa filozoflarına göre onun felsefesinde daha merkezi bir öneme sahipti. Fakat şunu belirtmek gerekir ki Epiktetos özgürlük kavramını daha geniş anlamda, sadece siyasi özgürlük olarak değil, zihnin özgürlüğü veya iç özgürlük anlamında ele almıştır. Ona göre beden köleleştirilebilir ama insan kendi düşüncesinin efendisi olabilir, kendi kararını ve yargısını verebilir. Diğer Stoacılar gibi onun amacı mutlak özgürlüğün elde edilebilirliğini araştırmaktır. İnsanın dış dünyasında meydana gelen fırtınalı değişikliklere ve sarsıntılara rağmen zihnin iç barışını sürdürmek amaçlanmıştır. Epiktetos'a göre "özgürlük insanın isteklerini tatminle değil, onları yok etmekle elde edilir."³ Ancak, burada bir yanlış anlaşılmaya yol açmamak için şunu vurgulamak istiyorum: Epiktetos isteklerin yok edilmesiyle insanın doğal isteklerini yok etmesini, kendini doğal yaşama düzeninden uzaklaştırıp kinik bir yaşam sürdürmesini anlatmak istemiyor. Tam aksine, insanın kendi doğasına uygun bir yaşam sürdürebilmesi için onu kendi doğasından uzaklaştıran aşırı isteklerden sakınması gerektiğini vurgulamak istiyor. İnsan, doğaya uygun yaşayabilmek için duygularını kontrol etmesini öğrenmeli, böylece acı ve rahatsız edici duygulara

¹ Alan Donagan, *The Theory of Morality*, Chicago, 1977, s. 6.

² Epictetus, *The Discourses*, Book I, Cambridge, 1996, s. 5.

³ Aynı, s. Book II, s. 305.

maruz kalmaz. Bu nedenle, Nussbaum'un ifadesiyle, Stoalılara göre "tutkular azaltılmamalı, yok edilmelidir."¹

Demek ki, erdemli insan bütün aşırı zevklerden, kırgınlıklardan ve korkulardan tamamen kurtulmayı başaran insandır. Ancak bu, yinelemek gerekirse, erdemli insanın sevgilisine, arkadaşlarına ve anne-babasına karşı hiç bir duygusu olmadığı anlamına gelmez. Bu nedenle Stoahlıları "duygusuz değil, tutkusuz"² bireyler olarak tanımlamak daha doğru olur.

III. Epiktetos Ahlak Felsefesinin Akılcılığı: Epiktetos, Sokrates ve Kant:

Long'a göre "Stoa tarihi boyunca Stoahların kendilerine en yakın buldukları filozof Sokrates idi."³ Bu Epiktetos için de geçerlidir. Sokrates'in adı *Konuşmalar*'da çok sıklıkla geçer. Fakat, Long'un da belirttiği gibi Sokrates'in Stoalılara etkisi felsefe tarihinde ihmal edilmiştir ve hiç bir zaman ayrıntılarıyla ele alınmamıştır. Çünkü felsefe tarihçileri her zaman "Sokrates'i Platon'un belli bir özelliği olarak gördüler."⁴ Gerçekten de *Konuşmalar*'ı dikkatle incelediğimizde Sokrates'in Epiktetos üzerindeki derin etkisi açıkça görülür. Bilindiği gibi Sokrates'e göre insan, iyinin ve kötünün ne olduğunu bilirse kötüyü seçmeyecektir. Ona göre hiç kimse bilerek kötülük yapmaz. Kötülük sadece iyiyi tanımamaktan kaynaklanır. Bu düşünce Epiktetos'un *Konuşmalar*'ında açıkça ifade edilmiştir: "Yanlış yapmanın nedeni nedir? Bilgisizlik,"⁵ der Epiktetos.

Epiktetos'la Sokrates'in görüşleri arasındaki bir başka benzerlik de iyinin insanın kendi içersinde zaten var olduğu düşüncesidir. Sokrates "kendini bil" demişti. Bu düşünce Epiktetos'un elinde "eğer iyi bir şey arıyorsan bunu kendinden al" şeklinde ifade edilmiştir.

Doğru eylem olabilecek "iyi", maddi bir şeyin kullanımını içerse de iyinin kendisi maddi bir şey değildir. İyi, aklın kullanılmasına bağlı olan başarılı bir yaşamın sürdürülmesine bağlıdır. "İyinin gerçek doğası Tanrı'nın doğası olarak bulabileceğimiz yerde bulunacaktır. O, [iyinin gerçek doğası] zeka, bilgi ve doğru akıldır. Demek ki, iyinin doğasını burada, sadece burada arayacağız."⁶ Bu cümleler ve başka diğerleri aklın Epiktetos'un ahlak anlayışında ne denli bir öneme sahip olduğunu gösteriyor. Eğitimin yardımıyla birincil doğal kavramları özel durumlara doğaya uygun şekilde nasıl uygulayacağımızı ve kendi kontrolümüz altında olanları ve kendi kontrolümüz altında olmayanları ayırt etmeyi öğreniriz. Sokrates ve Epiktetos bütün kötülüklerin bilgisizlikten kaynaklandığı konusunda aynı düşünceyi paylaşırlar. Bu nedenle Stoalılar mantık, dil bilgisi, güzel konuşma ve diyalektik öğrenmeye özel bir önem vermişlerdir.

Epiktetos'un ahlak felsefesinin akılcı yönünü gösteren bir başka kanıt da onun görüşleriyle Kant arasında çok yakın bir benzerliğin bulunmasıdır. Long'a göre Stoahların Kant üzerine önemli bir etkisi vardır. Kant'ın kesin buyruk, kendinde iyi, ve buna göre kendisi akla uyan istencin zorunlu ilkeleri Stoaların

¹ Marta Nussbaum, *The Therapy of Desire*, Cambridge, 1995, s. 389.

² William O. Stephens, "Epictetus on How the Stoic Sage Loves," *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 1996, s. 196.

³ A. A. Long, *Stoic Studies*, London, 1996, s. 16.

⁴ Aynı.

⁵ Epictetus, *The Discourses*, Book I, Cambridge, 1996, s. 157.

⁶ Aynı, Book II, s. 259.

“doğru akıl” kavramına çok yakındır. Epiktetos özgürlük, mutluluk ve dinginliği kendinde iyi şeyler olarak tanımlamıştır.

Epiktetos ile Kant arasında bir başka benzerliğin daha kurulabileceğini düşünüyorum. Felsefe tarihinde Kant’tan önce belki de ilk defa Epiktetos insanın aklın buyruklarını izlediğinde özgür olabileceğini belirtmiştir. Evrensel Akıl ve Doğa bir ve aynı şey olduğuna göre insan Doğaya uygun yaşadığında özgür olabilir. Burada şunu hatırlatmakta yarar var, “Doğa” insan doğasını da kapsar. Epiktetos “doğamız nedir?” diye sorar ve hemen ardından da şöyle yanıtlar: “Kendine saygılı, asil ve özgür bir birey olarak davranmak.” Bir insan eğer mantık, dil bilgisi ve diyalektiği yeterli bir biçimde kullanabiliyorsa özgürlüğünü kazanabilir. Demek ki, aklın buyruklarını veya Evrensel Akıl izleyebilmek için eğitime gereksinim vardır. Buna göre; “sadece özgür insanlar eğitilebilir” diyene değil ‘eğitilmişler ancak özgürdür’ diyene inanmalıyız.”¹

IV. Epiktetos’a Göre “İyi” Nedir?

“Ahlak amacının dışındaki alanda ne iyi ne de kötü diye bir şey vardır.”² Bu ifade *Konuşmalar*’da Epiktetos tarafından sıklıkla kullanılmıştır. “Dışsal olanlar kontrolümün altında değildirler” dolayısıyla ahlaki görüş noktasından *farksızdırlar*. Ahlak alanına ilişkin olanlar sadece benim kontrolümün altında olanlardır. Başka bir deyişle, ben “kendi koşulum” olmadığımı göre yaşam içinde kendi kontrolümün altında olmayanlarla nitelendirilemem. Örneğin, sağlık ve zenginlik doğal olarak hastalık ve yoksulluğa tercih edilir ve buna göre sağlığı ve zenginliği koruyup aramalıyız. Ancak bunları elde etmek bizim kontrolümüz dışındadır. Benzer şekilde, ölüm ahlak alanının dışındadır. Epiktetos’a göre insanın yaşamı gerçekte kendisine değil, Tanrı’ya aittir. Erdemli insan kontrolünün dışında olan şeyler için hiç bir zaman “onu kaybettim” demez, “onu geri verdim” der. “Çocuğun mu öldü? O geri döndü. Karın mı öldü? O geri döndü.”³

Demek ki, Epiktetos’a göre, bireyin kontrolünün dışındaki şeyler ahlak alanının dışındadır. Peki ama, iyi nerededir? Ya da iyiyi nerede arayacağız? İyinin ve kötünün aranacağı yer “kendi içim, kendimin olanında”⁴dır. Ancak burada bireyin kendisinin veya kontrolünde olan nedir? sorusunu yanıtlamak gerekir. Epiktetos’a göre bireyin kontrol edebileceği olayların kendisi değil, bu olaylara karşı onun *tutumudur*. “İyinin ve kötünün özü istencin tutumundadır.”⁵ Benim kontrolümün altında olmayan şeyler ne iyi ne de kötüdürler, fakat *ahlak seçimim benim kontrolümün altında olduğuna göre* bu şeyleri kullanım iyi veya kötüdür. Buna göre, istenç bireyin kontrolü altındadır ve bu ahlaki davranışın nihai kaynağını oluşturur. Demek ki özgür istenç Epiktetos ahlakında mutlak koşulu oluşturur.

Ancak *Konuşmalar*’daki bazı pasajlara baktığımızda yukarıda anlattığımız düşüncelerle çelişiyor görünen bazı fikirlere rastlamak olasıdır. Örneğin şu satırları ele alalım:

¹ Aynı, Book III, s.57.

² Aynı, Book II, s. 79.

³ Aynı, s. 491.

⁴ Aynı.

⁵ Aynı, 239.

Eğer Gyara'da isen Roma'daki yaşam biçimini gösterme... Ve yine, eğer Roma'da isen Atina'daki yaşam biçimini gösterme fakat Roma'daki yaşamını çalışmanın ve pratiğin konusu yap.¹

Burada Epiktetos'un evrensel olarak kabul edilebilecek bir ahlak ilkesi yoktur ve bir bireyin ahlak ilkesi ancak kendisi için geçerlidir anlamında bir *ahlaki göreciliği* savunduğu sanılabilir. Ancak Epiktetos'un bu sözlerdeki amacı ahlaki göreciliği savunmakla ilgili değil, kontrolümüz altında olamayanları ahlaki değerlendirmenin dışında görmeyle ilgilidir. Bir başka deyişle Atina veya Roma'daki yaşam koşullarını belirlemek bireyin kontrolü altında olmadığına göre, birey kendi kontrolünün altında olamayanlar için iyi ve kötü gibi ahlaki değerlendirmelere tabi tutulamaz. Epiktetos bir çok insan gibi şunu gözlemledi: Günlük yaşamda iyi ve kötü doğru ve yanlış, arzu edilebilir olan veya arzu edilemez olan kişiden kişiye değişebilir. Ancak, Epiktetos'a göre eğitimin amacı da böyle bir görecelikten sakınmayı sağlamaktır. İnsan bir yandan fizik doğayı bir yandan da kendi biyolojik ve psikolojik doğasını tanıyarak veya öğrenerek neyin kontrolünün altında neyin kontrolünün altında olmadığını farkına vararak ahlaki yetkinliğe ulaşmış olur.

Stoacıların doğaya uygun bir yaşamı ahlaki yaşamın temeline koymaları doğa ya da fiziksel dünya bir insanın ahlaki olarak nasıl yaşayacağını belirleyecektir anlamına gelmez. Bir başka deyişle, Stoacılar bu sözle ahlaki eylemin kuralları dış dünyanın kaba olgularından çıkar gibi bir düşüncüyü savunmuyorlar. Epiktetos'un açıkça vurguladığı gibi; nesnelere kendisi değil bizim yetimiz neyin güzel neyin çirkin olduğunu belirler. Yetiden başka "altının güzel olduğunu bize [ne] söyler? Demek ki altının kendisi değil."² Gerçek iyi, seçilen şeyin kendisinde değil, seçilen şeyin akıllılığındadır. Yinelemek gerekirse, dışsal olanlar kendilerinde iyi veya kötü değillerdir. "Hiç kimse gündüzü iyi veya geceyi kötü diye nitelendirmez."³ Gündüzü iyi veya geceyi kötü yapan bizim onlardan yararlanma amacımıza göredir. Bu nedenle her şeyden iyi veya kötü olarak yararlanmak olanaklıdır. Demek ki, Epiktetos'a göre, *dışsal olanlarda* bir şeyi iyi veya kötü yapan insanın belli amaçlar için onları kullanma şekliyle ilgilidir.

Epiktetos panteist bir filozoftu. İnsandan başka yaratıklar "birincil öneme sahip değillerdir, ne de kutsal olanın bir parçasını taşırlar. Fakat insan birincil öneme sahiptir, çünkü o Tanrı'nın bir parçasıdır ve ondan bir parça taşır."⁴ Bizim ahlaki ödevimiz "şeyleri Tanrı'nın gördüğü şekilde görmektir."⁵ Bütün canlılar bir "doğa"ya sahip oldukları halde sadece insan doğal bir yeti olarak akla sahiptir. Buna göre insan için doğa; mantık, doğal akıl yürütme ve seçim demektir. "Doğaya uygun yaşa" maksimindeki 'doğa' kavramı sadece dışsal veya fiziksel dünyayı ifade etmez. İşte Epiktetos'un ahlak felsefesini doğacı değil akılcı bir kuram olarak

¹ Aynı, Book III, s. 219.

² Aynı, Book I, s. 9.

³ Aynı.

⁴ Aynı, Book II, s.261.

⁵ Aynı.

yorumlayanların gerekçeleri buna dayanmaktadır. Fakat böyle bir yorumun doğruluğu aşağıda belirtmeye çalışacağım alanlar için kuşkuludur.

V. Epiktetos Ahlak Felsefesinin Doğalcılığı ve Sosyal İlişkilerimizden Çıkan Ahlaki Ödevlerimiz:

Şimdiye kadar Epiktetos'un Doğa anlayışını metafiziksel ve akılcı boyutları içinde irdelemeye çalıştım. Ancak başta da belirttiğim gibi Epiktetos bir çok ahlaki buyruğu temellendirmeye çalışırken hiç de öyle metafiziksel anlamdaki bir insan doğasından bahsetmemektedir. *Konuşmalar*'dan öğrendiğimize göre Epiktetos bazı ahlaki ödevleri insanın biyolojik, psikolojik ve sosyal doğasından çıkarmaktadır. *"Doğa bizi diğer bireylere karşı belli ilişkiler içine koyar, ve bunlar anne-babamıza, kardeşlerimize, çocuklarımıza, kandaşlarımıza, arkadaşlarımıza, kendi yurttaşlarımıza ve genelde insan türüne karşı belli sorumluluklarımızı belirler."*¹ Epiktetos bu düşüncesini şöyle bir soru sorarak açıklamaya çalışır: "İyi bir şey, yaşam ve beden nedir? Evet, çocuk, anne-baba veya ülke değil mi? Bunu yadsırsan kim seni hoşgörür?" Öyleyse, der Epiktetos " 'iyi' sıfatını bu şeylere verelim."²

Epiktetos, aile bireylerimizin, bize, iyiden başka bir şey olmadığını ileri sürer. Buna göre, aile bireylerinin bize karşı tutumları onların bizim için iyi oluşlarını azaltmaz:

Kardeşim bana yanlış yaptı. Tamam, eğer senin ahlaki amacın doğayla uyum içinde olmaksızın, onun yaptığını düşünerek değil senin ne yapman gerektiğini düşünerek, onu istemek zorunda olduğun için ilişkiyi sürdür ... Babam paramı alıyor. Fakat sana hiç bir zarar vermiyor. Kardeşim çiftliğin daha fazla kısmını alacak. Bırak istediği kadar alsın.³

Bütün bu ifadeler bir araya getirildiğinde şu ortaya çıkmaktadır: Sadece bir insanın oğlu veya kızı olduğumuz için o insana karşı belli ödev ve sorumluluklarımız vardır. Bir insanın babasının gösterdiği davranış o insanın kontrolü altında olmadığı için o insanın babasına karşı sorumluluğu onun tutumuna göre belirlenemez. Ancak, Epiktetos'un ahlak anlayışına göre böyle bir insanın babasına karşı yine de bazı sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar kişiyi bağlayıcıdır ve babasının tutumundan dolayı ortadan kalkmazlar.

Şimdi, Epiktetos'un içsel ve dışsal ayırımını göz önünde bulundurarak şöyle bir soru sorulabilir: Belli bir insanın oğlu veya kızı olmak benim kontrolümün altında olmadığına göre neden anne-babama karşı belli sorumluluklarım olsun? Böyle bir soruya Epiktetos şöyle bir yanıt verebilir. 'Evet, belli bir insanın oğlu veya kızı olmak benim kontrolümün altında değildir ama onlara karşı ahlaki bir tutum takınmada özgürüm. Başka bir deyişle, sorumluluk almak veya almamak benim özgür istencimde, dolayısıyla kontrolüm altındadır. Fakat böyle bir yanıt 'neden anne-babama karşı sorumluyum?' sorusuna yeterli bir yanıt olamaz. Özgürlük veya ahlaki seçim ahlak ilkelerinin temellendirilmesinde önemli ve

¹ Aynı, Book I, s. 149, vurgu bana ait.

² Aynı, Book II, s. 31, vurgu bana ait.

³ Aynı, *Enheiridon*, s. 511.

gereklidir, fakat yeterli değildir. Bu nedenle Epiktetos'un ahlak kuramını katı bir akılcılık olarak yorumlayanların bu yorumlarını temellendirebilmek için daha fazla kanıt göstermeleri gerekmektedir.

Sokrates'in büyük çabasına rağmen Antik Yunan toplumu maddi başarıya büyük önem vermiştir. Örneğin, Aristo insan mutluluğu için erdemın yanısıra, gerekli bedensel ve maddi iyiliklerin sürdürülmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Stoalılar yine mutlulukçu çerçeve içerisinde kalarak bu anlayışa karşı çıkmışlardır. İnsan varlığını oluşturan üç unsurdan- beden, ruh ve dışsal şeylerden- değer verilmesi gereken insanın maddi özü değil, ruhudur. Epiktetos, Epikürçüleri "yanlış doğallı filozoflar" olarak niteleyerek mutluluk anlayışlarına karşı çıkmıştır. Bilindiği gibi Epikürçüler mutluluğun temeli olarak tamamen maddi hazları öngörüyorlardı. Epiktetos'a göre ahlaki akıl bu tür bedensel mutlulukları yadsır çünkü aşırı bedensel mutluluk insanın iç zihinsel düzenini bozar.

Kuşkusuz aşırı bedensel mutluluğun ahlaken kabul edilebilir olmadığına ilişkin ahlak inancının temellendirilmesinde *akıl* önemli bir rol oynar. Ancak, Epiktetos'un Epikür ahlak anlayışına karşı çıkışı, gerçekte, insan doğasına ilişkin özcü ve psikolojist bir temellendirmeye dayanmaktadır. Epikürçü ahlak prensipleri "devleti bozucu, aileyi yıkıcı ve hatta kadın için uygun olmayan"¹ prensiplerdir. Peki, Epiktetos neden böyle bir şeye inanıyordu? Böyle bir ahlaki sonucu nereden çıkarıyor idi? Bu soruların yanıtı onun insan doğası anlayışında yatmaktadır. Epiktetos'un betimlediği bir çok ahlak ilkesi aynı zamanda insan doğasının özellikleridir. "Yurttaşlık ödevleri, evlilik, çocuk yetiştirme; ...kısaca istek, kaçınma, seçim ve karşı çıkma."²

Tıpkı David Hume'un ahlaki doğalcılığı temellendirmesinde olduğu gibi, Epiktetos kızmak, suçlamak ve nefret etmek gibi ahlaki ve psikolojik kavramların kökenini akılda değil, duyuların izlenimlerinde görmektedir:

Her kim insan eyleminin ölçüsünün onun duyularının izlenimi olduğunu açıkça zihninde taşırsa...[ve] her kim bunu hatırlarsa, derim ki, [o kimse] hiç kimseye kızmayacak, küfür savurmuyacak, suçlamayacak, ne birinden nefret edecek ne de bir kimseye saldıracaktır. Öyleyse, böyle büyük ve kötü şeylerin kökenini bunda-kişinin duyularının izlenimlerinde- olduğunu çıkarıyorsun? Evet, sadece bunda, başka bir şeyde değil.³

Görülüyor ki, Epiktetos'un ahlaki kavramları duyu izlenimlerine dayandırması onun ahlak felsefesinin belirgin bir özelliğidir. Bu düşünce *Konuşmalar*'da bir çok yerde ve ısrarla vurgulanmıştır. Epiktetos'a göre, genel ahlaki kavramlar veya ön-kavramlar (preconceptions) duyu izlenimlerinden gelmektedirler. Böyle bir temellendirme ahlaki akılcılık değil, doğalcılığın tam da kendisidir.

Stoa ve Epiktetos'un ahlak felsefesinde doğalcı unsurların ahlak bilgisinin gerekçelendirilmesinde önemli bir rol oynadığına ilişkin başka kanıtlar da vardır.

¹ Aynı, Book III, s.55.

² Aynı, s. 57.

³ Aynı, Book I, ss. 179-181.

Stoa'lılar insanın çocukluktan yetişkinliğe kadarki gelişmesini gözleyerek insan için neyin iyi ve değerli olduğuna ilişkin düşüncelerini formüle ederler. Son dönem Stoacıların özellikle üzerinde durdukları "beşik kanıtı" da Epiktetos'un ahlak felsefesindeki doğalcı karakteri desteklemektedir. Beşik kanıtı, ilk önce çocuğun beşikteki davranış ve psikolojisini tanımlayıp, sonra dolaylı olarak, şu ya da bu şekilde, sonuç çıkararak ahlak kuramının temellendirilmesine ve formüle edilmesine ulaşma sürecidir.¹ Stoa felsefesinin önemli filozoflarından biri Cıçero'ya göre de, ahlak için en uygun başlangıç doğumdan hemen sonra olanlar noktasındadır. Demek ki, Stoa ve Epiktetos ahlak felsefesinde insan için uygun ahlak ilkelerinin ortaya çıkarılmasında insanın biyolojik ve psikolojik özellikleri büyük ölçüde belirleyici olmaktadır.

Diğer Stoacılar gibi Epiktetos'un ahlak felsefesi hem betimleyici hem de emredici (prescriptive) özellikler gösterdiği için en son analizde olgu ve değerler bir birleri içine girmişlerdir. Bütün bunlardan şu sonucu çıkarmak sanırım yanlış olmaz. Epiktetos'un ahlak felsefesinde, en azından önemli oranda bir ahlak bilgisi için, ahlaki belirleme veya gerekçelendirme olgudan (fact) değere (value), bir başka deyişle olandan olması gerekene doğru hareket eder.

KAYNAKÇA

- Brunschwig, Jaques (1996). "The Cradle Argument", *The Norms of Nature: Studies in Hellenistic Ethic*, (G. Striker).
- Donagan, Alan (1977). *The Theory of Morality*, The University of Chicago, Chicago.
- Epictetus (1996). *The Discourses*, iki cilt, (translated by WA Oldfather), Harvard University Press, Cambridge.
- _____ (1980). "The Golden Sayings of Epictetus", *Plato, Epictetus, Marcuse Aurelius*, (Ed. Charles W. Eliot), Grolier Enterprise Corp. Connecticut.
- Long, A.A. (1996). *Stoic Studies*, Cambridge University Press, London.
- _____ (1986). *Hellenistic Philosophy: Stoics, Epicureans, Sceptics*, Duckworth, London.
- Moore, G. E. (1992). *Principia Ethica*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Nusbaum, Marta (1995). *The Therapy of Desire*, Princeton University Press, Princeton.
- Pigden, Charles (1995). "Naturalism" *A Companion to Ethics* (Ed. Peter Singer), Blackwell, Cambridge.
- Stephens, O. William (1996). "Epictetus on How the Stoics Sage Loves," *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, cilt XIV (Ed. C. C. W. Taylor), Clarendon Press, Oxford.

¹ Jaques Brunschwig, "The Cradle Argument", *The Norms of Nature: Studies in Hellenistic Ethic*, (Ed. G. Striker), London, 1996, s. 113.